



کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و  
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه  
متعلق به دانشگاه رازی است.



دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی  
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

**تصویرسازی و مضمون پردازی با عناصر داستان‌های عاشقانه در شعر شاعران سبک  
هندی (شخصیت‌ها، مکان، زمان و دیگر اجزای داستان)**

استاد راهنما:

دکتر موسی پرنیان

استاد مشاور:

دکتر خلیل بیگزاده

نگارش:

کریم صیدی

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم به آنان که هیچ کس هیچ وقت هیچ چیز

تقدیمشان نمی کند

همانان که

با اعتماد از آسمان و انتظار از زمینیان تکرار هزاران سیاه فرودایشان

رادر امروز با امیدی سبز به تماشانشه اند

با هیچ برای هیچ

## چکیده

در ادبیات فارسی داستان‌های عاشقانه‌ی بی‌شماری وجود دارد که شاعران به این داستان‌ها تلمیح جسته و با عناصر و اجزای آن‌ها مضامین و تصاویری بدیع خلق کرده‌اند. در این زمینه داستان‌های عاشقانه‌ی یوسف و زلیخا، لیلی و مجنون و خسرو و شیرین جایگاه ویژه‌ای دارند. از آن جا که شاعران سبک هندی به مضمون سازی مشهورند با عناصر این داستان‌ها مضامین و تصاویر بکری را آفریده‌اند. شاعران مورد مطالعه‌ی این پژوهش (محتشم کاشانی، عرفی شیرازی، طالب آملی و کلیم کاشانی) از داستان‌های عاشقانه‌ی فارسی بیشتر با سه داستان، یوسف و زلیخا، لیلی و مجنون و خسرو و شیرین به مضمون سازی پرداخته‌اند؛ و با داستان‌های عاشقانه دیگری چون: محمود و ایاز، شیخ صنعان و دختر ترسا، سلیمان و بلقیس و هاروت و ماروت و زهره در موارد معدودی بهره گرفته‌اند. این پژوهش به روش کتابخانه‌ای و اسنادی انجام گرفته و در شش فصل تدوین شده است، که در آن بازتاب عناصر داستان‌های عاشقانه در شعر این شاعران بررسی شده است. طالب آملی بیشتر از دیگر شاعران مورد مطالعه، از عناصر این داستان‌ها در ساخت مضامین خود بهره گرفته است. مضامین و تصاویر ساخته شده با عناصر داستان یوسف و زلیخا دارای بسامد بیشتری است. همچنین در پایان هر بخش جدول بسامدی عناصر، تصاویر و مضامین هر داستان، ارائه شده است.

**واژگان کلیدی:** سبک هندی، مضمون سازی، تصویرآفرینی، داستان‌های عاشقانه

عنوان	صفحه
پیشگفتار.....	۱
<b>فصل اوّل: (کلیّات و تعاریف)</b>	
۱-۱. شرح و بیان مسأله.....	۴
۲-۱. پیشینه‌ی موضوع.....	۴
۳-۱. اهداف.....	۵
۴-۱. اهمیت، ارزش و کاربرد نتایج پایان نامه.....	۵
۵-۱. سؤال‌های تحقیق.....	۶
۶-۱. روش تحقیق.....	۶
۷-۱. جامعه‌ی آماری.....	۶
۸-۱. ابزار گرد آوری داده‌ها.....	۶
۲-۱. تعاریف.....	۷
۱-۲-۱. مضمون.....	۷
۲-۲-۱. موضوع.....	۷
۳-۲-۱. تصویر.....	۸
<b>فصل دوم: داستان‌های عاشقانه</b>	
۱-۲. داستان سرایی منظوم.....	۱۰
۲-۲. یوسف و زلیخا.....	۱۲
۱-۲-۲. بازتاب داستان یوسف و زلیخا در سبک عراقی.....	۱۳
۳-۲. لیلی و مجنون.....	۱۴
۱-۳-۲. بازتاب داستان لیلی و مجنون در سبک عراقی.....	۱۵
۴-۲. خسرو و شیرین.....	۱۵
۱-۴-۲. فرهاد.....	۱۶
۲-۴-۲. داستان خسرو و شیرین نظامی به نثر.....	۱۷
۲-۴-۲. بازتاب داستان خسرو و شیرین در سبک عراقی.....	۲۱
۵-۲. داستان‌های عاشقانه دیگری که شاعران مورد مطالعه با عناصر آن‌ها مضمون و تصویر ساخته‌اند.....	۲۱
۱-۵-۲. داستان محمود و ایاز.....	۲۲
۲-۵-۲. بازتاب داستان عشق محمود و ایاز در سبک عراقی.....	۲۳
۶-۲. داستان زهره و هاروت و ماروت.....	۲۴
۱-۶-۲. بازتاب داستان زهره و هاروت و ماروت در سبک عراقی.....	۲۵
۷-۲. داستان شیخ صنعان و دختر ترسا.....	۲۵

۲۷.....۱-۷-۲. بازتاب داستان شیخ صنعان و دختر ترسا در سبک عراقی.....

### فصل سوّم: سبک هندی

- ۳۰.....۱-۳. پیدایش سبک هندی.....
- ۳۳.....۲-۳. وضع اجتماعی دوره‌ی صفوی.....
- ۳۴.....۳-۳. تطوّر شعر در عصر صفوی.....
- ۳۵.....۴-۳. سبک هندی از لحاظ موضوع و مضمون.....
- ۳۵.....۵-۳. سبک هندی و تصویر.....
- ۳۶.....۶-۳. جامعه ادبی سبک هندی.....
- ۳۸.....۷-۳. تقابل با برتری طلبی‌ها.....
- ۳۹.....۸-۳. فقر علمی.....
- ۴۱.....۹-۳. قالب مسلّط سبک هندی.....
- ۴۱.....۱۰-۳. مختصّات سبک هندی.....
- ۴۲.....۱۱-۳. شاعران سبک هندی.....
- ۴۲.....۱-۱۱-۳. محتشم کاشانی.....
- ۴۴.....۲-۱۱-۳. عرفی شیرازی.....
- ۴۶.....۳-۱۱-۳. طالب آملی.....
- ۴۸.....۴-۱۱-۳. کلیم کاشانی.....

### فصل چهارم: مضمون سازی

- ۵۱.....۱-۴. درآمد.....
- ۵۱.....۱-۱-۴. مضمون سازی.....
- ۵۲.....۲-۱-۴. حوزه‌ی عملکرد مضمون.....
- ۵۳.....۳-۱-۴. برخی شگردهای مضمون سازی در سبک هندی.....
- ۵۵.....۴-۱-۴. شاعران سبک هندی و معنای بیگانه.....
- ۵۶.....۵-۱-۴. مضمون سازی با عناصر داستان‌های عاشقانه.....
- ۵۶.....۶-۱-۴. عناصر و اجزای داستان.....
- ۵۷.....۲-۴. مضامین داستان‌های عاشقانه در دیوان محتشم.....
- ۵۷.....۱-۲-۴. مضامین داستان یوسف و زلیخا.....
- ۵۷.....۱-۱-۲-۴. مضامین دو عنصری.....
- ۵۹.....۲-۱-۲-۴. مضامین سه عنصری.....
- ۶۰.....۳-۱-۲-۴. مضامین چهار عنصری.....
- ۶۱.....۲-۲-۴. مضامین داستان لیلی و مجنون.....
- ۶۱.....۱-۲-۲-۴. مضامین دو عنصری.....
- ۶۳.....۲-۲-۲-۴. مضامین سه عنصری.....
- ۶۴.....۳-۲-۲-۴. مضامین چهار عنصری.....

- ۶۵..... مضامین داستان خسرو و شیرین.....۳-۲-۴
- ۶۵..... مضامین دو عنصری.....۱-۳-۲-۴
- ۶۷..... مضامین سه عنصری.....۲-۳-۲-۴
- ۶۸..... مضامین چهار عنصری.....۳-۳-۲-۴
- ۶۹..... مضامین دیگر داستان‌های عاشقانه در دیوان محتشم.....۴-۲-۴
- ۶۹..... مضامین دو عنصری.....۱-۴-۲-۴
- ۶۹..... مضامین سه عنصری.....۲-۴-۲-۴
- ۷۰..... نتایج بسامد داستان‌های عاشقانه در دیوان محتشم.....۵-۲-۴
- ۷۰..... مضامین داستان‌های عاشقانه در دیوان عرفی شیرازی.....۳-۴
- ۷۰..... مضامین داستان یوسف و زلیخا.....۱-۳-۴
- ۷۱..... مضامین دو عنصری.....۱-۱-۳-۴
- ۷۲..... مضامین سه عنصری.....۲-۱-۳-۴
- ۷۴..... مضامین چهار عنصری.....۳-۱-۳-۴
- ۷۵..... مضامین داستان خسرو و شیرین.....۲-۳-۴
- ۷۵..... مضامین دو عنصری.....۱-۲-۳-۴
- ۷۶..... مضامین سه عنصری.....۲-۲-۳-۴
- ۷۷..... مضامین چهار عنصری.....۳-۲-۳-۴
- ۷۸..... مضامین داستان لیلی و مجنون.....۳-۳-۴
- ۷۸..... مضامین دو عنصری.....۱-۳-۳-۴
- ۷۹..... مضامین سه عنصری.....۲-۳-۳-۴
- ۸۱..... مضامین داستان‌های عاشقانه دیگر در دیوان عرفی.....۴-۳-۴
- ۸۱..... مضامین دو عنصری.....۱-۴-۳-۴
- ۸۲..... مضامین سه عنصری.....۲-۴-۳-۴
- ۸۲..... نتایج بسامد داستان‌های عاشقانه در دیوان عرفی.....۵-۳-۴
- ۸۳..... مضامین داستان‌های عاشقانه در دیوان طالب آملی.....۴-۴
- ۸۳..... مضامین داستان یوسف و زلیخا.....۱-۴-۴
- ۸۳..... مضامین دو عنصری.....۱-۱-۴-۴
- ۸۵..... مضامین سه عنصری.....۲-۱-۴-۴
- ۸۶..... مضامین چهار عنصری.....۳-۱-۴-۴
- ۸۸..... مضامین داستان لیلی و مجنون.....۲-۴-۴
- ۸۸..... مضامین دو عنصری.....۱-۲-۴-۴
- ۸۹..... مضامین سه عنصری.....۲-۲-۴-۴
- ۹۰..... مضامین چهار عنصری.....۳-۲-۴-۴
- ۹۱..... مضامین داستان خسرو و شیرین.....۳-۴-۴
- ۹۱..... مضامین دو عنصری.....۱-۳-۴-۴
- ۹۲..... مضامین سه عنصری.....۲-۳-۴-۴



- ۹۳..... مضامین چهار عنصری..... ۳-۳-۴-۴
- ۹۴..... مضامین داستان‌های عاشقانه‌ی دیگر ..... ۴-۴-۴
- ۹۵..... نتایج بسامد داستان‌های عاشقانه در دیوان طالب..... ۵-۴-۴
- ۹۶..... مضامین داستان‌های عاشقانه در دیوان کلیم کاشانی..... ۵-۴-۴
- ۹۶..... مضامین داستان یوسف و زلیخا..... ۱-۵-۴
- ۹۶..... مضامین دو عنصری..... ۱-۱-۵-۴
- ۹۸..... مضامین سه عنصری..... ۲-۱-۵-۴
- ۹۹..... مضامین چهار عنصری..... ۳-۱-۵-۴
- ۹۹..... مضامین داستان لیلی و مجنون..... ۲-۵-۴
- ۱۰۰..... مضامین دو عنصری..... ۱-۲-۵-۴
- ۱۰۱..... مضامین سه عنصری..... ۲-۲-۵-۴
- ۱۰۲..... مضامین داستان خسرو و شیرین..... ۳-۵-۴
- ۱۰۲..... مضامین دو عنصری..... ۱-۳-۵-۴
- ۱۰۳..... مضامین سه عنصری..... ۲-۳-۵-۴
- ۱۰۵..... مضامین داستان‌های عاشقانه‌ی دیگر..... ۴-۵-۴
- ۱۰۵..... نتایج بسامد داستان‌های عاشقانه در دیوان کلیم..... ۵-۵-۴

#### فصل پنجم: تصویر سازی

- ۱۰۷..... در آمد..... ۱-۵
- ۱۰۷..... تصویر..... ۱-۱-۵
- ۱۰۸..... دامنه‌ی تصویر در بلاغت..... ۲-۱-۵
- ۱۰۹..... ماهیت تخیل و تصویر..... ۳-۱-۵
- ۱۱۱..... عناصر سازنده‌ی تصویر..... ۴-۱-۵
- ۱۱۱..... تشبیه..... ۵-۱-۵
- ۱۱۲..... استعاره..... ۶-۱-۵
- ۱۱۴..... اسلوب معادله (تمثیل)..... ۷-۱-۵
- ۱۱۵..... تشخیص..... ۸-۱-۵
- ۱۱۶..... کنایه..... ۹-۱-۵
- ۱۱۷..... تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه در دیوان محتشم..... ۲-۵
- ۱۱۷..... تصاویر آفرینی با عناصر داستان یوسف و زلیخا..... ۱-۲-۵
- ۱۱۷..... تشبیه..... ۱-۱-۲-۵
- ۱۱۸..... استعاره..... ۲-۱-۲-۵
- ۱۱۹..... تشخیص..... ۳-۱-۲-۵
- ۱۲۰..... اسلوب معادله (تمثیل)..... ۴-۱-۲-۵
- ۱۲۰..... کنایه..... ۵-۱-۲-۵
- ۱۲۱..... تصویر آفرینی با عناصر داستان لیلی و مجنون..... ۲-۲-۵

- ۱۲۱.....تشبیه.....۱-۲-۲-۵
- ۱۲۲.....استعاره.....۲-۲-۲-۵
- ۱۲۳.....کنایه.....۳-۲-۲-۵
- ۱۲۳.....تشخیص.....۴-۲-۲-۵
- ۱۲۴.....اسلوب معادله(تمثیل).....۵-۲-۲-۵
- ۱۲۴.....تصویر آفرینی با عناصر داستان خسرو و شیرین.....۳-۲-۲-۵
- ۱۲۴.....تشبیه.....۱-۲-۲-۵
- ۱۲۵.....استعاره.....۲-۲-۲-۵
- ۱۲۶.....کنایه.....۳-۲-۲-۵
- ۱۲۶.....تشخیص.....۴-۲-۲-۵
- ۱۲۷.....تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه‌ی دیگر در دیوان محتشم.....۴-۲-۲-۵
- ۱۲۷.....تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه در دیوان عرفی.....۳-۲-۲-۵
- ۱۲۷.....تصویر آفرینی با عناصر داستان یوسف و زلیخا.....۱-۳-۲-۵
- ۱۲۸.....تشبیه.....۱-۲-۲-۵
- ۱۲۹.....استعاره.....۲-۲-۲-۵
- ۱۲۹.....کنایه.....۳-۲-۲-۵
- ۱۳۰.....اسلوب معادله(تمثیل).....۴-۲-۲-۵
- ۱۳۰.....تشخیص.....۵-۲-۲-۵
- ۱۳۱.....تصویر آفرینی با عناصر داستان لیلی و مجنون.....۲-۳-۲-۵
- ۱۳۱.....تشبیه.....۱-۲-۳-۵
- ۱۳۲.....اسلوب معادله(تمثیل).....۲-۲-۳-۵
- ۱۳۲.....استعاره.....۳-۲-۳-۵
- ۱۳۳.....تشخیص.....۴-۲-۳-۵
- ۱۳۳.....تصویر آفرینی با عناصر داستان خسرو و شیرین.....۳-۳-۲-۵
- ۱۳۳.....تشبیه.....۱-۳-۳-۵
- ۱۳۴.....تشخیص.....۲-۳-۳-۵
- ۱۳۴.....اسلوب معادله(تمثیل).....۳-۳-۳-۵
- ۱۳۵.....استعاره.....۴-۳-۳-۵
- ۱۳۵.....تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه‌ی دیگر در دیوان عرفی.....۵-۳-۲-۵
- ۱۳۶.....تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه در دیوان طالب آملی.....۴-۳-۲-۵
- ۱۳۶.....تصویر آفرینی با عناصر داستان یوسف و زلیخا.....۱-۴-۲-۵
- ۱۳۶.....تشبیه.....۱-۱-۴-۵
- ۱۳۷.....اسلوب معادله(تمثیل).....۲-۱-۴-۵
- ۱۳۸.....استعاره.....۳-۱-۴-۵
- ۱۳۸.....تشخیص.....۴-۱-۴-۵
- ۱۳۹.....کنایه.....۵-۱-۴-۵

- ۱۴۰-۲-۴-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان لیلی و مجنون.....
- ۱۴۰-۱-۲-۴-۵. تشبیه.....
- ۱۴۰-۲-۲-۴-۵. تشخیص.....
- ۱۴۱-۳-۲-۴-۵. اسلوب معادله(تمثیل).....
- ۱۴۲-۳-۴-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان خسرو و شیرین.....
- ۱۴۲-۱-۳-۴-۵. تشبیه.....
- ۱۴۲-۲-۳-۴-۵. تشخیص.....
- ۱۴۳-۳-۳-۴-۵. اسلوب معادله(تمثیل).....
- ۱۴۴-۴-۳-۴-۵. استعاره.....
- ۱۴۴-۵-۳-۴-۵. کنایه.....
- ۱۴۵-۵-۴-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه‌ی دیگر در دیوان طالب.....
- ۱۴۵-۵-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه در دیوان کلیم کاشانی.....
- ۱۴۵-۱-۵-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان یوسف و زلیخا.....
- ۱۴۵-۱-۱-۵-۵. تشبیه.....
- ۱۴۶-۲-۱-۵-۵. اسلوب معادله(تمثیل).....
- ۱۴۶-۳-۱-۵-۵. استعاره.....
- ۱۴۷-۴-۱-۵-۵. کنایه.....
- ۱۴۷-۲-۵-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان لیلی و مجنون.....
- ۱۴۸-۱-۲-۵-۵. تشبیه.....
- ۱۴۸-۲-۲-۵-۵. اسلوب معادله(تمثیل).....
- ۱۴۸-۳-۲-۵-۵. استعاره.....
- ۱۴۹-۴-۲-۵-۵. تشخیص.....
- ۱۴۹-۳-۵-۵. تصویر آفرینی با عناصر داستان خسرو و شیرین.....
- ۱۴۹-۱-۳-۵-۵. تشبیه.....
- ۱۵۰-۲-۳-۵-۵. تشخیص.....
- ۱۵۰-۳-۳-۵-۵. اسلوب معادله(تمثیل).....
- ۱۵۱-۴-۳-۵-۵. کنایه.....

## فصل ششم: بیان نتایج

- ۱۵۳..... نتیجه گیری
- ۱۵۸..... منابع

## پیشگفتار

آن چه در این مجموعه فراهم آمده است، پژوهشی ادبی، درباره‌ی مضمون سازی و تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه در دیوان چهار شاعر سبک هندی است. این شاعران همگی ایرانی و در شمار شاعران سبک هندی شاخه‌ی ایرانی هستند. سبک هندی دو شاخه‌ی مشخص دارد که از حیث شکل و ساختار کاملاً جداگانه و مستقل‌اند. سلامت زبان و فصاحت کلام، وضوح و روشنی ترکیبات و تصاویر در شاخه‌ی ایرانی نسبت به شاخه‌ی هندی بسیار بیشتر است و برعکس، در شاخه‌ی هندی که در زمان خود به طرز خیال، طرز ابهام و یا شیوه‌ی خیال بندی شهره بود، آشفتگی‌ها و شکستگی‌های زبانی، غموض معانی، ابهام، انتزاع و تجرید در معنی و تصویر و اشتباهات صرفی و نحوی بسیار به چشم می‌خورد.

شاعرانی که شعرشان در این مجموعه مورد بررسی قرار گرفته و هر کدام به جهاتی از اهمیتی خاص برخوردارند، عبارتند از:

۱. محتشم کاشانی (۹۰۵-۹۹۶)

۲. عرفی شیرازی (۹۶۳-۹۹۹)

۳. طالب املی (م. ۱۰۳۵ یا ۱۰۳۶)

۴. کلیم کاشانی (م. ۱۰۶۱ یا ۱۰۶۲)

شعر فارسی در سده‌های یازدهم تا سیزدهم هجری با عنوان واحد سبک هندی شناخته می‌شود. اطلاق این عنوان واحد بر بخش عظیمی از سروده‌های شاعران فارسی به این معنی است که شعر فارسی در طول این سه قرن فاقد تنوع سبک و ساختار است. همه‌ی شاعران به سبک و سیاق مشابهی شعر می‌گویند و ذوق حاکم بر این سه قرن ذوق واحدی است. اصطلاح «سبک هندی» به طور عام بر سبک جمهور شاعران این سیصد سال دلالت می‌کند. یعنی وقتی می‌گوییم سبک هندی مراد ما سبک دوره‌ای است. در شعر کلاسیک فارسی عموماً سبک دوره‌ای نمود بیشتری دارد تا سبک شخصی. مثلاً میان شاعران سبک عراقی مانند حافظ، سلمان ساوجی، عماد فقیه، خواجوی کرمانی نمی‌توان تفاوت سبکی خیلی بارزی یافت، همچنین میان شاعران سبک خراسانی و یا هندی. دلیل این امر آن است که در جامعه‌های سنتی، فردیت انسان مجال ظهور نمی‌یابد. آگاهی و ذوق حاکم بر جامعه آگاهی و ذوق واحدی است و تنوع و تکرر آراء و اندیشه‌ها چندان امکان بروز ندارد؛ بنا بر مشهور که می‌گویند: «سبک خود شخص است»، باید گفت که در جوامع سنتی، اشخاص مختلف در حکم یک شخص هستند. وقتی فردیت انسانی زمینه‌ی ظهور پیدا نکرد، به تبع آن سبک فردی نیز تحقق نخواهد یافت؛ لذا پژوهش درباره‌ی سبک فردی در ادبیات کهن ایران کار چندان ساده‌ای نیست. (حسن‌پور آلاشتی، ۱۳۸۴: ۲۲).

از آن جا که هرکس با ادبیات شیرین فارسی خاصه شعر دلکش آن سرو کار دارد در ضمن مطالعه بارها به مضامینی بر خورده است که در آن‌ها تمثیل و اشاره‌ای به داستان‌های تاریخی یا افسانه‌ای وجود دارد. مردم این سرزمین کهن سال در هزار ساله‌ی اخیر تاریخ خود چنان با این داستان‌ها آشنا بوده‌اند، که اندک اشاره و کنایه‌ای به یکی از قسمت‌های سرگذشت اشخاص هر داستان سراسر واقعه را در ذهن ایشان می‌انگیخته است. این داستان‌ها چنان رواج داشته و زبانزد خاص و عام بوده که ادبیات ما خاصه شعر و غزل همیشه با آن آمیخته است؛ بر این اساس نگارنده بر آن بوده است تا مضامین و تصاویری را که شاعران سبک هندی با عناصر و مواد این داستان‌ها خلق کرده‌اند، به صورت علمی استخراج، دسته‌بندی و بررسی نماید.

این پژوهش تحت عنوان «مضمون سازی و تصویر آفرینی با عناصر داستان‌های عاشقانه در شعر شاعران سبک هندی(محتشم کاشانی، عرفی شیرازی، طالب آملی و کلیم کاشانی) به روش کتابخانه‌ای و آسنادی انجام گرفته است. بر این اساس که ابتدا با مطالعه‌ی کلی درباره‌ی مضمون سازی و تصویر آفرینی در سبک هندی و شاعران مورد بررسی و همچنین داستان‌های عاشقانه‌ی ادب فارسی، چارچوب و طرح کلی مسئله‌ی پژوهش و اهمیت و کاربرد آن مشخص شد؛ سپس با توجه به یافته‌های به دست آمده، نگارنده بر آن شد تا با بررسی و مطالعه‌ی دیوان شعر این شاعران که به ترتیب زمانی عبارتند از: دیوان محتشم کاشانی تصحیح سید حسن سادات ناصری و اهتمام مهرعلی گرگانی، دیوان عرفی شیرازی تصحیح غلامحسین جواهری(وجدی)، دیوان طالب آملی تصحیح محمد طاهری شهاب و دیوان کلیم کاشانی تصحیح حسین یرتو بیضایی، ابیاتی که در آن‌ها با عناصر داستان‌های عاشقانه مضمون و تصویر ساخته‌اند استخراج و دسته‌بندی کند.

به همین منظور در فصل اول کلیاتی در مورد موضوع پژوهش ذکر شد، در فصل دوم به معرفی اجمالی داستان‌های عاشقانه به ویژه داستان‌هایی که این شاعران با عناصر آن‌ها مضمون و تصویر ساخته‌اند، پرداخته شد. و در فصل سوم سبک هندی و شاعران آن معرفی شدند. در فصل چهارم مضامینی را که این شاعران با عناصر داستان‌های عاشقانه خلق کرده‌اند بر اساس دیوان شاعران دسته‌بندی و بررسی گردید، و در فصل پنجم به تجزیه و تحلیل تصاویری که شاعران با عناصر این داستان‌ها ساخته‌اند، پرداخته شد؛ سپس در فصل ششم نتایج پژوهش ذکر شده است.

نحوه‌ی ارجاع در این پایان‌نامه، پس از پایان هر مطلب گرفته شده، در داخل کمانک( ) نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار، شماره صفحه یا صفحات ذکر شده است. و در رابطه با نحوه‌ی ارجاع ابیات که جزو متن اصلی پژوهش به شمار می‌آیند؛ نیز در داخل کمانک( ) قالب شعری و بعد شماره صفحه‌ی دیوان شعر شاعر آمده است. و در پایان نیز برای نشان دادن میزان بسامد مضامین و تصاویر خلق شده با عناصر داستان‌های عاشقانه جدول‌هایی ارائه شده است.

کریم صیدی

شهریور ۱۳۹۲

# فصل اول

## كلیات و تعاریف

## ۱-۱. شرح و بیان مسأله

سبک هندی در شعر و ادب فارسی به جهت آفرینش مضامین نو و ابداع تصاویر شاعرانه و سیر در آفاق تازه‌ی اندیشه و خیال و معانی دقیق مشهور و شناخته شده است. با آن که جستجوی معانی، مضامین و تصاویر تازه در شعر فارسی بی سابقه نیست؛ اما شعرای سبک هندی در عناصر و مواد استعمال شده‌ی پیشینیان با دقت نظر و ژرف بینی روابط جدیدی کشف می کنند و نکته‌ها و مضامین تازه می آفرینند. آنان با کاربرد شاعرانه عناصر و مواد و نمایش پیوندهای پوشیده، که اغلب ساخته و پرداخته‌ی ذهن و خیال نکته سنج آنان است، مضامین تازه می آفرینند و ذوق و هنر شاعری را رنگی تازه می بخشند. این شاعران مواد و عناصر داستان‌های عاشقانه‌ای مانند: یوسف و زلیخا، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون و... را به شیوه‌ای دل‌انگیز و نغز در ساخت مضامین تازه و تصویرسازی‌های هنری و شاعرانه به کار گرفته‌اند.

در این پژوهش، محقق با بررسی شعر چهار شاعر سبک هندی: محتشم کاشانی، عرفی شیرازی، طالب آملی و کلیم کاشانی، گونه‌های متنوع تصویرسازی و مضمون‌آفرینی با عناصر و شخصیت‌های داستان‌های عاشقانه را استخراج و به تناسب دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل می کند. بی تردید در شعر این دوره جلوه‌های گوناگونی از نوجویی و طُرفه اندیشی وجود دارد و شاعر با قریحه و تخیل لطیف و اندیشه‌ی معنی یاب در صدد آفرینش تازه بر می آید و از معانی آشنا و روشن، مضامین غیر تکراری و بکری می آفریند. در این پژوهش به بسامد بازتاب عناصر داستان‌های عاشقانه در شعر این شاعران و ارائه جدول مقایسه‌ای و آماری توجه می شود.

## ۱-۲. پیشینه‌ی موضوع

با توجه به جایگاه مهم و تحول ساز، سبک هندی در شعر و ادب فارسی تاکنون کتاب‌ها و پژوهش‌های بسیاری در شرح و تحلیل و نقد شاعران این دوره انجام گرفته است. از جمله دکتر محمد رضا شفیع کدکنی در کتاب شاعر آینه‌ها، بیدل و سبک هندی و ادوار شعر فارسی، دکتر حسین حسن‌پور آلاشتی، در کتاب طرز تازه (سبک شناسی غزل سبک هندی) دکتر محمد حسن حائری، در کتاب صائب و شاعران طرز تازه، زین العابدین مؤتمن در کتاب گهرهای راز از دریای اندیشه‌ی صائب و...؛ اما در باره‌ی بازتاب داستان‌های عاشقانه در شعر سبک هندی و چگونگی مضمون پردازی و تصویر آفرینی‌های ادبی با عناصر و مواد و شخصیت‌های آن‌ها تاکنون به طور مستقل اثری تدوین و ارائه نشده است. لذا با توجه به نوآوری‌های سبک هندی و توجه شاعران به نکته سنجی‌های ادبی و ساخت ترکیبات و تصاویر جدید، این پژوهش در شناساندن شیوه‌های تازه و ترکیبات و تصاویر نو می تواند اثر مفید و ضروری باشد.

### ۱-۳. اهداف پایان نامه

- ارائه اثری مدوّن و بسامان در شناساندن بیشتر سبک هندی.
- بررسی چگونگی تصاویر و مضمون‌های ادبی با بهره‌گیری از عناصر داستان‌های عاشقانه.
- معرفی شاعر یا شاعران برتر در زمینه موضوع تحقیق.
- ارائه جدول و آمارهای تطبیقی درباره‌ی گونه‌های تصویرسازی و مضمون‌پردازی در شعر شاعران سبک هندی.

### ۱-۴. اهمیت، ارزش و کاربرد نتایج پایان نامه

با توجه به این که پژوهش‌های ادبی از جهتی برای خود پژوهشگر تجربه‌ای ضروری در آموزش و پژوهش می‌باشد و از طرف دیگر توسط سایر محققان و مشتاقان شعر و ادب و دانشجویان مطالعه می‌شود، این پژوهش موجبات آشنایی بیشتر دانشجویان و محققان با نازک خیالی‌ها و مضمون آفرینی‌ها و تصویرسازی‌های شاعرانه با بهره‌گیری از عناصر و شخصیت‌های داستان‌های عاشقانه فراهم می‌سازد. آفرینش مضامین و تصاویر هنری و شاعرانه بخش بسیار مهمی از هنر شاعری شاعران را تشکیل می‌دهد. و در کنار قوه‌ی تخیل و ساخت ترکیبات و به کارگیری واژگان برای انتقال معنی و پیام، زبان شعر را می‌سازد. لذا با توجه به اهمیت و جایگاه شعر سبک هندی در تصویرسازی‌های نو و ابداع‌گری‌های زیبا در آفرینش مضامین، پرداختن به چنین موضوعاتی به عنوان پایان‌نامه ضروری و با اهمیت می‌نماید.



## ۱-۵. سؤال‌های تحقیق

- شاعران چقدر و چگونه از عناصر و شخصیت‌های داستان‌های عاشقانه در شعر سبک هندی استفاده کرده‌اند؟

- از میان شاعران مورد مطالعه کدام یک بیشترین بهره را از داستان‌های عاشقانه در آفرینش تصاویر و مضامین برده‌اند؟

- از میان داستان‌های عاشقانه، کدام داستان جایگاه بالاتری از این نظر نسبت به سایر داستان‌ها دارد؟

## ۱-۶. روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، تحلیلی-توصیفی و بر پایه‌ی منابع کتابخانه‌ای است و مطالب به صورت فیش برداری جمع‌آوری شده‌اند؛ بدین ترتیب که ابتدا ضمن مطالعه‌ی دیوان شاعران (محتشم کاشانی، عرفی شیرازی، طالب آملی و کلیم کاشانی) تمامی ابیاتی که در حوزه‌ی مورد مطالعه شاعران با آن‌ها مضمون و تصویر آفریده بودند، استخراج و یادداشت برداری شد. پس از آن ضمن طبقه‌بندی بر اساس مضامین و تصویرها به تحلیل آن‌ها پرداخته شد. در طول رساله مضامین و تصویرها بر اساس بسامد طبقه‌بندی شده و در انتها نیز جدول‌هایی به شکل درصدی ترسیم گشته که در آن میزان بهره‌گیری شاعران از عناصر داستان‌های عاشقانه در مضمون سازی و تصویر آفرینی با این عناصر نشان داده شده است.

## ۱-۷. جامعه‌ی آماری

دیوان چهار شاعر سبک هندی: محتشم کاشانی، عرفی شیرازی، طالب آملی و کلیم کاشانی.

## ۱-۸. ابزار گردآوری داده‌ها

به روش کتابخانه‌ای و فیش برداری انجام می‌شود.

## ۲-۱. تعاریف

در زیر اصطلاحاتی برای روشن تر شدن موضوع تعریف می‌شود:

### ۱-۲-۱. مضمون

مضمون در لغت به معنی «در میان گرفته شده، آنچه از کلام و عبارت مفهوم شود و نکته‌ای لطیف و باریک که در شعر گنج‌انیده شود.» (معین، ۱۳۸۶: ذیل واژه‌ی «مضمون») و نیز به معنای «مقصود و اراده و مطلب و هر آن چه در چیزی محتوا باشد و شامل آن بود. مدلول، مفهوم، مقتضی، مفاد، معنی، تفسیر، تأویل، مقصود، منظور و مراد» است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه‌ی «مضمون») درون‌مایه یا مضمون تشکیل شده از «درون» به معنی داخل و میان، به اضافه‌ی «مایه» به معنی اصل هر چیز، مصدر و اساس، و در مجموع «درون‌مایه» به معنی اصل درونی هر چیز است. در اصطلاح ادبیات، درون‌مایه و مضمون عبارت از فکر اصلی و مسلط در هر اثری است؛ خط یا رشته‌ای که در خلال اثر کشیده می‌شود و موقعیت‌های داستان را به هم پیوند می‌دهد. درون‌مایه‌ی هر اثر، جهت ادراکی و فکری نویسنده‌اش را نشان می‌دهد. درون‌مایه با موضوع اثر تفاوت دارد. موضوع اندیشه‌ای کلی است که زیر بنای داستان یا شعر قرار می‌گیرد و درون‌مایه از آن به دست می‌آید... و چون درون‌مایه، عناصر داستان یا شعر را انتخاب می‌کند، از این رو آثار متنوع و بیشماری بر اساس مضامین واحد یا محدود خلق می‌شوند (داد، ۱۳۷۸: ۱۳۱).

اما در این پژوهش مضمون سازی خود نوعی تظاهر فرمیک موقعیت‌ها و ظرفیت‌های زبانی است، ممکن است این ساخت و فرم بسیار ژلاتینی باشد و حجم و ابعاد چندان مشخصی نداشته باشد؛ اما به هر حال نوعی موضع‌گیری خاص در قبال امکانات زبان شعر است، شاعر دست به ایجاد پیوند تازه میان عناصر دور از هم و به ظاهر بی‌ارتباط می‌زند که ضرورتاً از راه شباهت و یا دیگر علاقه‌های شناخته شده در علم بیان نیست، گیریم که از همه‌ی آن‌ها بهره بگیرد. عامل شکل‌گیری مضمون اساساً قدرت تداعی شاعر (از رهگذر شباهت‌ها، مجاورت‌ها و تضادها)، امکانات دلالی کلمات، امکانات تصویری، تداعی موتیف‌ها و قراردادهای ادبی است در حوزه‌ی آن چه در حس و ادراک آدمی واقع است؛ پس اگر بخواهیم «مضمون‌سازی» را تعریف کنیم، شاید بتوان آن را ایجاد و یا کشف رابطه و پیوند تازه میان امری ذهنی - گاه عینی - با عناصر ذهنی یا عینی دیگر دانست که در ظاهر هیچ پیوندی میان آن‌ها نیست. (حسن‌پور آلاشتی، ۱۳۸۴: ۱۶۴-۱۶۵)

### ۱-۲-۲. موضوع

در تعریف موضوع باید گفت که «موضوع اثر، مطلب یا مطالبی است که در اثر عمدتاً درباره‌ی آن‌ها بحث شده است.» ممکن است اثری یک موضوع اصلی و چند موضوع فرعی داشته باشد. مثل غزلیات حافظ (شمیسا، ۱۳۷۸: ۳۷۲). در بحث از موضوع باید به چند اصطلاح مشابه چون «تم» (= درون‌مایه) و مضمون توجه داشت؛ چرا که بدون شناخت این اصطلاحات، بحث موضوع ناقص می‌ماند. تم با موضوع تفاوت‌هایی دارد،

«تم» موضوع گسترده و بنیادی اثر است که معمولاً آشکار و صریح نیست و در همه‌ی اثر پخش است؛ اما موضوع، مطلبی است که اثر ظاهراً درباره‌ی آن سخن می‌گوید و یا می‌خواهد بگوید. موضوع فشرده و تم گسترده است. موضوع را می‌شود آگاهانه پروراند؛ اما تم معمولاً ناخودآگاه و عمیق است. در نظم موضوع مطرح است؛ اما در شعر با تم مواجهیم. در برخی آثار موضوع و تم یکی هستند؛ اما معمولاً بین آن‌ها فرق است (همان: ۳۷۷). بین موضوع و مضمون نیز تفاوت‌هایی است، «موضوع صریح و حرفی است؛ اما مضمون بیان و روایت هنری یا ادبی موضوع است. موضوع در ضمن یک بیان ادبی، بیان می‌شود با تصویری یا نکته‌ای همراه است که توجه را جلب می‌کند. فرق موضوع و مضمون چندان برای قدما روشن نبوده است و گاه آن‌ها را مترادف به کار برده‌اند (همان: ۲۹۵-۲۹۶). چنان که مراد از مضمون در بیت زیر موضوع است:

یک عمر می‌توان سخن از زلف یار گفت      در بند آن مباش که مضمون نمانده است  
(صائب، ۹۷۴/۲)

زیبایی زلف یار «درازی، کوتاهی، پیچش و ... موضوع است که شاعران با مضامین مختلف از آن سخن گفته‌اند. شمیسا شعر، مرثیه، حکمت و موعظه، لغز و چیستان، خمریه، حماسه، غنا (تغزل)، داستان‌سرایی و همچنین مدح و وصف بزم می و معشوق را جزء موضوعات شعری دانسته است (شمیسا، ۱۳۷۹: ۶۸). و بیان داشته که موضوع عمدتاً عادی و غیر ادبی است؛ اما مضمون ظریف و هنری است (همان: ۲۸۹). و نیز عنوان کرده که شعر سبک هندی، شعر مضمون است نه موضوع (همان: ۲۹۸).

### ۱-۲-۳. تصویر

در فرهنگ‌های مختلف آمده است که تصویر صورت کردن چیزی یا صورت کردن و نقش کردن و آفریدن چیزی است.

اصطلاح تصویر دامنه‌ی معنایی گسترده‌ای دارد؛ زیرا در پیچیده‌ترین ذهنیت هر امر خیالی، مرکب، پیچیده و چند بعدی را که از ترکیب امور متعدد حتی ترکیبات حالات و اصوات متناقض حاصل آید تصویر نامیده‌اند؛ به عبارت دیگر «تصویر» هر گونه کاربرد مجازی زبان است که شامل همه‌ی صناعات و تمهیدات بلاغی از قبیل تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، تمثیل، نماد، اغراق، مبالغه، تلمیح، اسطوره، اسناد مجازی، تشخیص، حس آمیزی، پارادکس و ... می‌شود (فتوحی، ۱۳۸۵: ۴۱-۴۵).

# **فصل دوم**

## **داستان‌های عاشقانه**